

هم‌گرایی و وحدت جهان اسلام

صفر عباسی^۱

چکیده

هم‌گرایی و وحدت جهان اسلام به چه معناست و عوامل هم‌گرایی و واگرایی در این زمینه چه مقوله‌هایی هستند؟ جهان اسلام با داشتن بیش از یک و نیم میلیارد مسلمان و منابع مختلف مادی و معنوی دارای ظرفیت‌ها و استعدادهای فراوانی می‌باشد. جمعیت قابل توجهی از ساکنان زمین را مسلمانانی تشکیل می‌دهند که در کشورهای مختلف و نقاط متفاوتی در حال زندگی هستند. تفاوت نژادی، زبانی، فرهنگی و اقتصادی و سیاسی زیادی در میان آنان قابل مشاهده است. این ناهمگونی در کنار فرقه‌ها و مذاهب گوناگونی که زیر چتر اسلام قرار گرفته‌اند بستری برای واگرایی‌ها فراهم نموده است. در عین حال مجموعه جوامع اسلامی و کشورهای مسلمان، ظرفیت‌های انسانی و مادی و منابع خوبی را هم دارا می‌باشند. اکنون سوال این است که چگونه و با چه مبانی و اصولی می‌توان این ملت‌ها و دولت‌ها را علی‌رغم تفاوت‌ها به هم نزدیک نمود و هم‌گرایی بین آنها را به صورت پایدار برقرار کرد؟ آیا می‌توان فارغ از اوضاع و شرایط کشورهای مسلمان و تحولات غرب آسیا، اصل هم‌گرایی جهان اسلام را به عنوان یک اصل و قانون همیشگی و راهبردی مطرح نمود؟ راهبردها و راه کارهای تقویت هم‌گرایی در جهان اسلام چه مقوله‌هایی است. تحقیق حاضر درصدد واکاوی این پرسش‌ها و پاسخ به آنها به روش توصیفی و تجویزی است.

واژگان کلیدی: هم‌گرایی کشورهای اسلامی، وحدت جهان اسلام، وحدت

مسلمین، هم‌گرایی و واگرایی مسلمانان

۱. دانش آموخته حوزه علمیه قم و دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم(ع).

ت. تصویب: ۹۴/۵/۳۰

ت. دریافت: ۹۴/۵/۱۰

۱. کلیات

۱-۱ - مفهوم و معنای وحدت و هم‌گرایی

اگر چه تعاریف متعدد و متفاوتی از هم‌گرایی و وحدت جهان اسلام ارائه شده است اما بدیهی است که منظور عالمان اسلامی از وحدت، حصر مذاهب اسلامی به یک مذهب نیست. مراد از وحدت این است که فرقه‌های مسلمان، یکدیگر را به طور صحیح شناسایی نموده و از مواضع فکری و اعتقادی یکدیگر مطلع شوند و از نزاع به دور باشند و در برابر دشمن مشترک، در یک صف واحد قرار گیرند. بنابراین وحدت اسلامی، همکاری میان پیروان مذاهب اسلامی بر پایه اصول مشترک و مسلم اسلامی و در پیش گرفتن موضع یکسان، به منظور تحقق اهداف و مصالح والای امت اسلامی و اتحاد در برابر دشمنان، ضمن احترام به تعهدات عقیدتی و عملی هر فرد مسلمان نسبت به مذهب خویش می‌باشد.^۱

تقریب مذاهب نیز به مفهوم نزدیک سازی پیروان شیعه و سنی با حفظ کیان طرفین می‌باشد و این دعوت بر پایه علم و عقل و نه عواطف و احساسات زودگذر، نهاده شده است.^۲ به عبارتی تقریب مذاهب اسلامی عبارت از نزدیک شدن پیروان مذاهب اسلامی با هدف شناخت یکدیگر، به منظور دستیابی به اخوت دینی بر اساس اصول مشترک اسلامی و در نهایت همکاری بر اساس این اصول، و اتخاذ موضع یکسان برای تحقق اهداف عالی امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و بالاخره عدم توهین به پیشوایان و اصول مذهبی سایر مذاهب اسلامی است.^۳

قدر مشترک تعاریف یاد شده تأکید و تفاهم بر مشترکات و پرهیز از مباحث اختلاف‌انگیز و تفرقه افکن می‌باشد. در صورت بروز و ظهور هم‌گرایی در چنین مفهومی دو اثر درونی و بیرونی قابل مشاهده است. هم‌گرایی که در درون جهان اسلام

۱. تسخیری، محمد علی، گفتارهایی درباره تقریب مذاهب، اندیشه تقریب، سال ۴، شماره ۱۴، ۱۳۸۷، ص ۲۱.

۲. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، اسلام آیین همبستگی، تهران: نشر بعثت، ۱۳۸۵، ص ۲۴-۲۵.

۳. آصف محسنی محمد، تقریب مذاهب از نظر تا عمل، قم: نشر ادیان، ۱۳۸۶، ص ۱۷۶.

رخ می‌دهد، سبب تجمع منابع و افزایش قدرت و اقتدار جوامع اسلامی و بیشینه سازی قوای آنان در مسیر رشد و پیشرفت می‌گردد. اثر خارجی این هم‌گرایی هم مقابله با دشمن مشترک اسلام و مسلمانان و مواجهه با آن به صورت یک دست و یک پارچه با تمام ظرفیت‌ها و نیروها می‌باشد.

۲-۱ - وحدت از منظر قرآن

بیش از ۵۰ آیه قرآن به موضوع اختلاف، وحدت و روش‌های کسب اتحاد و عوامل اختلاف پرداخته است. قرآن کریم با سفارش به وحدت ایمانی و اجتماعی، مسلمانان را از اختلاف‌های گوناگون بازداشته است. عبارت‌هایی همچون «واعتصموا»، «اصلحوا»، «رابطوا»، «تعاونوا» و «لا تفرقوا» در جهت تشویق به وحدت و پیوند میان مسلمانان هستند و حتی دستورهای اخلاقی اجتماعی مانند حرمت غیبت، سوء ظن، سب و افشاگری - نیز در جهت پیشگیری از اختلاف و حفظ کرامت انسان بیان شده‌اند. در اینجا به سه آیه اشاره می‌کنیم:

۱- ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید؛ و نعمت خدا بر خود را به یاد آرید که شما را که در گذشته با هم دشمن بودید همدل ساخت و به برکت نعمت او همدل شدید؛ و شما را که بر لب گودال آتش بودید از آن نجات داد. این چنین خداوند آیات خود را بر شما آشکار می‌سازد، شاید پذیرای هدایت شوید. (آل عمران ۱۰۳) صاحب تفسیر کاشف ذیل این آیه می‌نویسد: معنای آیه به‌طور کلی این است که مسلمانان مادام که پیرو دین واحد، پیامبر واحد و کتاب واحد هستند، باید این رابطه دینی را، که به مراتب نیرومندتر از رابطه نسبی است، حفظ کنند و نیز باید شیفته آن باشند و براساس آن عمل کنند و در قالب دسته‌ها و گروه‌ها پراکنده نشوند.^۱

۲- ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ همچون کسانی نباشید که پس از آنکه دلایل آشکار برایشان آمد پراکنده شدند و با هم اختلاف کردند؛ آنان عذابی سهمگین دارند. (آل عمران ۱۰۵)

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان در معنای این آیه چنین می‌نگارد: مراد از "اختلاف"، تفرق از حیث اعتقاد و مراد از "تفرق" اختلاف و تشتت از حیث بدنها است. و اگر تفرق را جلوتر از اختلاف ذکر فرمود، برای این بود که تفرقه و جدایی بدنها از یکدیگر، مقدمه جدایی عقاید است، چون وقتی یک قوم به هم نزدیک و مجتمع و مربوط باشند، عقایدشان به یکدیگر متصل و در آخر از راه تماس و تاثیر متقابل متحد می‌شوند. و اختلاف عقیدتی در بینشان رخنه نمی‌کند. بر عکس وقتی افراد از یکدیگر جدا و بریده باشند، همین اختلاف و جدایی بدنها باعث اختلاف مشربها و مسلکها می‌شود و به تدریج هر چند نفری دارای افکار و آرای مستقل و جدای از افکار و آرای دیگران می‌شوند و تفرقه و جدایی باطنی هم پیدا نموده شق عصای وحدتشان می‌شود. پس کانه خدای تعالی خواسته است بفرماید: "شما مسلمانان مثل آن امت‌ها نباشید که در آغاز بدن هایشان از یکدیگر جدا شد و از جماعت خارج شدند و در آخر این جدایی از اجتماع، سبب شد که آراء و عقائدشان هم مختلف گردد. قرآن کریم به همین جهت دعوت به اتحاد را بسیار تاکید نموده و نهی از اختلاف را به نهایت رسانده و این نیست مگر به خاطر این که تفرس و ژرف‌نگری می‌کرده، و می‌دانسته که این امت مانند امت‌هایی که قبل از ایشان بودند و بلکه بیش از آنان دستخوش اختلاف می‌شوند.^۱

۳- ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَتَازَعُوا فَنفَشَلُوا وَتَذَهَبَ رِيحُكُمْ وَأَصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ از خدا و پیامبرش فرمان برید و با هم کشمکش نکنید که سست شوید و قدرت و شوکت شما از میان برود؛ و شکیبایی کنید که خداوند با شکیبایان است (انفال ۴۶)

۱. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۲۷.

در تفسیر این آیه چنین می‌خوانیم: اختلاف و نزاع نکنید زیرا کشمکش و نزاع و اختلاف مجاهدان در برابر دشمن نخستین اثرش سستی و ناتوانی و ضعف در مبارزه است "فتفشلوا" و نتیجه این سستی و فتور از میان رفتن قدرت و قوت و هیبت و عظمت شماست "و تذهب ریحکم". "ریح" به معنی باد است و این که می‌گوید: اگر به به نزاع با یکدیگر برخیزید سست می‌شوید و به دنبال آن باد شما را از میان خواهد برد اشاره لطیفی به این معنی است که قوت و عظمت و جریان امور بر وفق مراد و مقصودتان از میان خواهد رفت زیرا همیشه وزش بادهای موافق سبب حرکت کشتی‌ها به سوی منزل مقصود بوده است، و در آن زمان که تنها نیروی محرک کشتی وزش باد بود این مطلب فوق العاده اهمیت داشت.^۱

همانگونه که در این آیات مشاهده می‌کنید خداوند متعال در برخی آیات با صیغه امر که دلالت بر وجوب می‌کند، دستور به پرهیز از تفرقه و حفظ وحدت می‌نماید. در برخی دیگر هم با بیان ویژگی‌ها و صفات جامعه اسلامی و رهبران و شهروندان آن، انسجام و همدلی را از ارکان آن می‌خواند.

۱-۳- وحدت در سیره و سنت پیامبر مکرم خاتم(ص) و ائمه معصومین(ع)

مفهوم امت در تفکر اسلامی آن قدر اهمیت دارد که پیامبر مکرم خاتم(ص) کوشیدند به آن تحقق و عینیت ببخشند و سیره ائمه(علیهم السلام) هم تلاش برای حفظ این میراث نبوی بوده است. به محض این که پیامبر مکرم خاتم(ع) فرصت اداره جامعه را یافتند، جامعه جدید را بر اساس این مفهوم سامان دادند.

پیامبر(ص) به عنوان معمار و پایه‌گذار وحدت مسلمانان در هشدار به مسلمانان می‌فرماید: از این نمی‌ترسم که پس از من مشرک شوید، بلکه ترس من از اختلافاتی است که دامن‌گیرتان خواهد شد.^۲ از روش‌های عملی پیامبر(ص) در ایجاد همدلی و وحدت و مقابله با اختلافات و تشتت بین مسلمانان می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: تاسیس مسجد

و تاکید بر اجتماع مؤمنان در نمازهای جمعه و جماعت، ایجاد پیوند اخوت ایمانی، میان افراد و گروه‌های مسلمان، ایجاد پیمان‌نامه عمومی میان مردم، تعیین رسول اکرم(ص) به عنوان مرجع قانونی حل اختلافات، مبارزه معقول با عادات و تعصبات جاهلی.

در زمان امیر المومنین(ع) نخستین و مهمترین بحث، همان ماجرای خلافت و سقیفه است. ایشان تا جایی از حق حاکمیت و خلافت خود دفاع می‌کنند که اصل اسلام و اصل امت اسلامی آسیب نبیند. «به خدا سوگند اگر بیم وقوع تفرقه میان مسلمین و بازگشت کفر و تباهی دین نبود، رفتار ما با آنان طور دیگر بود»^۱

همچنین در مکاتبه بین امیرالمؤمنین علی(ع) و معاویه، امام علی(ع) در مورد رد کردن پیشهاد ابوسفیان دو دلیل می‌آوردند: ترس از تفرقه و تبدیل اسلام به کفر.^۲

امیرالمومنین(ع) در بیان زیبایی، خطاب به ابو موسی اشعری می‌فرماید: «بدان که هیچ کس حریص‌تر از من به گرد آوردن امت پیامبر(ص) و همدلی آنان نیست و در این کار پاداش نیک و فرجام نیکو را خواهانم».^۳

با صلح امام حسن(ع) جامعه دوباره از تفرقه نجات یافت و به انسجام رسید. امام باقر علیه السلام در این روایت که مرحوم مجلسی ذکر کرده است به خوبی به این نکته اشاره فرموده‌اند: یعنی خیر آن چه امام حسن(ع) انجام داد برای امت از آنچه خورشید بر آن بتابد بیشتر بود.^۴

امام حسین(ع) هم اصلاح امت را به عنوان هدف قیام خویش مطرح می‌نماید. امام علیه السلام فرمودند: «إِنَّمَا خَرَجْتُ لَطَلَبِ الْأَصْلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدِّی» یعنی قصد دارم آنچه به نام امت وجود دارد و مفهومی است که جلم ایجاد کرد و پدرم و مادرم و برادرم در جهت صلاح آن تلاش کردند را دوباره اصلاح کنم. آنچه حضرت را به قیام

۱. شیخ مفید، الارشاد، بیروت، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۲۴۶.

۲. احمدی میانجی، علی، مکاتیب الاثمه، قم، ۱۴۲۶ق، ج ۱، ص ۲۸۶.

۳. نهج البلاغه، نامه ۷۸.

۴. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دار الاحیاء التراث النبوی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۴ ص ۲۵.

و ادشت انحراف امت اسلامی از آموزه‌های اصیل قرانی و اسلامی بود و اگر این مسیر ادامه می‌یافت دیگر نه نامی از اسلام می‌ماند و نه دیگر چیزی با عنوان جامعه اسلامی تحقق خارجی داشت. قیام سیدالشهدا(ع) زمینه ساز بازگشت و توجه مسلمانان به حقیقت اسلام و جامعه اسلامی گردید.

در روایات و سیره سایر امامان هم پیگیری اصل همدلی و هم‌گرایی میان شیعیان ایشان با سایر مسلمین قابل مشاهده است.^۱

۲. موانع همدلی و هم‌گرایی جهان اسلام

علی‌رغم تلاش اندیشمندان و متفکران مسلمانی که رویکرد تقریبی در هم زیستی فرق و مذاهب مسلمان داشته‌اند، در زمینه هم‌گرایی جهان اسلام با نقطه مطلوب فاصله وجود دارد. اگرچه پیشگامان تقریب مانند سید جمال و آیت الله بروجردی و شیخ شلتوت و امام خمینی از دهه‌های گذشته تمام تلاش و همت خود را در این زمینه صرف نمودند اما متأسفانه به تمامی اهداف خود نرسیدند. شرایط منطقه خاورمیانه و آنچه اکنون در کشورهای اسلامی در واگرایی‌ها و فاصله گرفتن‌ها مشاهده می‌گردد، معلول عوامل و آسیب‌هایی است که نشانگر عدم نتیجه دادن تلاش‌های صورت گرفته در جهت وحدت هم هست. برای اینکه بتوان در آینده سطح آسیب‌های تفرقه و تشتت را به حداقل رساند و زمینه هم‌گرایی حداکثری را فراهم نمود ابتدا باید این عوامل و آسیب‌ها شناسایی و کالبد شکافی شوند. در زمینه عوامل تفرقه و عدم هم‌گرایی تقسیم‌بندی‌های مختلفی از سوی محققان ارائه شده است. در این تحقیق این عوامل به دو دسته کلی عوامل داخلی و خارجی تقسیم می‌گردد. عوامل داخلی ناظر به مشکلات و آسیب‌های درون جوامع اسلامی است. عوامل خارجی هم بیان‌کننده عوامل خارج از جغرافیای محیطی و فکری و فرهنگی مسلمانان است. موانع درونی را خود مسلمین به وجود می‌آورند و مولود تفکرات یکسویه

و تنگ نظری‌ها و نگرش‌های سطحی و تحرکات و عملکردهای خطرناک ناشی از آن می‌باشد. موانع برونی زائیده اغواگری‌ها و نیرنگ افکنی‌ها و توطئه‌های پیدای پنهان قدرت‌های استعماری جهان است که اتحاد و همبستگی مسلمین را برای خود دردناک و تحمل ناپذیر می‌دانند و سعی دارند با ایجاد تفرقه و اختلاف و منازعه در میان ملل مسلمان جهان مانع تشکیل جبهه توحید و امت واحد اسلامی شوند. در زمینه عوامل داخلی هم می‌توان به موانع نظری و موانع عملی اشاره نمود. در بعد عوامل خارجی هم درصدد تبیین نقش دولت‌ها و ملت‌های ضداسلامی یا غیر اسلامی هستیم.

۱-۲ - موانع درونی (عوامل درون جهان اسلام)

موانع وحدت دنیای اسلام را در این بخش می‌توان با دو عنوان کلی دسته‌بندی کرد:

الف) **موانع نظری:** (عوامل محتوایی) در این زمینه مطالب و محتوا و برداشت‌های کلامی و فقهی مذاهب مختلف می‌تواند در نقش عامل واگرایی ایفای نقش نماید.

ب) **موانع عملی:** در مرحله پسافکری و اندیشه‌ای و در حوزه رفتارها و عملکردهای عینی نیز عوامل مختلفی می‌تواند در جهت تفرقه عمل نماید که در این بخش به موانع اخلاقی، موانع سیاسی و موانع اجتماعی می‌پردازیم.

* موانع نظری

الف) **آموزه‌های کلامی - فقهی:** در طول تاریخ اسلام همواره یکی از عوامل تفرقه و تشّت مذهبی، ناشی از اختلافات علمی در مسائل فقهی - کلامی بوده است. به عنوان نمونه اختلافاتی که در فروع گوناگون فقهی به تبع مکاتب مختلف در فهم و استنباط از متون دینی رخ داده، باعث ایجاد پراکندگی دامنه داری در میان گروه‌های اسلامی شده است. همچنین اختلاف نظر در مسائل کلامی حول امامت، خلافت، جبر و اختیار، تفویض، حدوث و قدم کلام خدا، توسل به اولیا، زیارت، شفاعت و... منجر به ایجاد گرایش‌ها و فرقه‌های کلامی متعددی در جهان اسلام شده است.

ب) **ناآگاهی و جهل:** یکی از اصلی‌ترین و بزرگ‌ترین موانع وحدت، کج فهمی‌ها و تجزیه و تحلیل‌ها و تفسیرهای غلط و بعضاً متضاد از اسلام، از سوی ناهالان و در نتیجه دور شدن مسلمانان از حقیقت دین و معارف اسلامی است.

مقام معظم رهبری آیت الله خامنه‌ای هم در این زمینه چنین اعتقاد دارد: چیزهایی مانع از اتحاد می‌شود، عمده‌ی آنها بعضاً کج فهمی‌ها و بی‌اطلاعی‌هاست؛ از حال هم خبر نداریم؛ درباره‌ی هم توهمات می‌کنیم؛ درباره‌ی عقاید هم، درباره‌ی تفکرات یکدیگر دچار اشتباه می‌شویم؛ شیعه درباره‌ی سنی، سنی درباره‌ی شیعه؛ فلان ملت مسلمان درباره‌ی آن ملت دیگر، درباره‌ی همسایه‌اش؛ سوء تفاهم‌ها، که دشمنان هم بشدت بر این سوء تفاهم‌ها دامن می‌زنند. افرادی هم متأسفانه بر اثر همین سوء فهم، سوء تحلیل، ندیدن نقشه‌ی کلی دشمن، بازیچه‌ی این بازی دشمن قرار می‌گیرند و دشمن از آنها استفاده می‌کند. گاهی یک انگیزه‌ی خیلی کوچک، انسانی را وادار می‌کند حرفی بزند، موضعی بگیرد، کاری بکند که دشمن در نقشه‌ی کلی خود از آن حرف استفاده می‌کند و شکاف را بین برادران زیاد می‌کند.^۱

ج) سوء تفاهم: متفکر شهید استاد مرتضی مطهری درباره سوء تفاهم بین مسلمین و نقش مخرب آن در ایجاد تنش و تفرقه و جلوگیری از تقریب و همبستگی این گونه می‌نویسد:

«یکی از ابتلائات مسلمین این است که گذشته از این که از لحاظ پاره‌ای معتقدات تفرق و تشتت پیدا کرده‌اند و مذهب‌ها و فرقه‌ها در میان آنها پیدا شده است دچار سوء تفاهمات زیادی نسبت به یکدیگر می‌باشند. یعنی گذشته از پاره‌ای اختلافات عقیده‌ای دچار توهمات بی‌جای بسیاری درباره یکدیگر می‌باشند. در گذشته و حاضر آتش افروزانی بوده و هستند که کوشش شان بر این بوده و هست که بر بدبینی‌های مسلمین نسبت به یکدیگر بیفزایند. تهدیدی که از ناحیه سوء تفاهمات بی‌جا و خوب درک نکردن یکدیگر متوجه مسلمین است بیش از آن است که از ناحیه خود اختلافات مذهبی متوجه آنها است.»^۲

* موانع عملی:

عواملی که در مرحله رفتار و وقایع خارجی می‌توان آنها را بررسی نمود به شرح زیر است:

۱. بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۸۶/۰۱/۱۷.

۲. مطهری، مرتضی، یادداشت‌ها، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۷، ص ۲۰۴.

الف) موانع اخلاقی: اگرچه مسایل نظری و تئوری بستری برای اختلاف و تشت فراهم می‌آورد ولی در نگاهی عمیق نمی‌توان نقش مقوله‌های اخلاقی را در این زمینه نادیده گرفت. مهم‌ترین مشکل تحقق وحدت در جوامع اسلامی، بی‌توجهی به اصول اخلاقی و غلبه ی اختلافات فقهی - کلامی و مشکلات سیاسی - اجتماعی بر منزلت اخلاقی است. در اینجا به مواردی از اخلاق ناپسند که مانع هم‌گرایی میان مسلمانان می‌شود اشاره می‌کنیم. هواپرستی و عدم/خلاص: از جمله موانع وحدت میان مسلمانان، حبّ نفس و هواهای نفسانی است. امام خمینی(ره)، اختلاف و جدایی مسلمانان از هم را ناشی از جهات نفسانی و اغراض نفسانیه دانسته، می‌فرماید:

اختلاف، همیشه ناشی از جهات نفسانی است. اگر همه انبیا، الآن، در این جا جمع بشوند، اختلاف ندارند، برای آنکه آن جهات نفسانی را ندارند. آن وقت که یک طرف، جهت نفسانی دارد و یا هر دو طرف، جهت نفسانی دارند، آن وقت، اختلاف پیدا می‌شود. کوشش کنید که آن جهات نفسانی، بازیتان ندهد که منشأ مناقشه و اختلاف شود.^۱ تکفیر: این پدیده از جمله مهمترین مانع در تقریب مذاهب است و به رغم این که اسلام، مرزهای میان کفر و ایمان را کاملاً روشن ساخته و به دقت مشخص کرده، وضع موجود جای شگفتی دارد. امروزه با ظهور گروه‌های تکفیری مانند داعش و القاعده و گروه‌های افراطی شیعه با رویکرد توهین و تکفیر متاسفانه بیشترین واگرایی‌ها و تفرقه‌ها را شاهد هستیم. در این عرصه علی‌رغم حرمت جان و عرض و ناموس و مال از منظر قرآن و سنت نبوی با تفسیرها و توجیه‌های وارونه و یک طرفه این گروه‌ها شاهد اقسام جرم‌ها و جنایات از سوی آنها هستیم. کسانی وارد عرصه فتوا شده‌اند که اهلیتی برای این کار نداشته و فتوایی مخالف با حکم خدا صادر می‌کنند. قرآن کریم در تدوین چارچوب‌های ایمانی و مقابله با تفکرت انحصارگرایانه و تکفیری چنین می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ

مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا؛^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون در راه خدا سفر می‌کنید [خوب] رسیدگی کنید و به کسی که نزد شما [اظهار] اسلام می‌کند مگویید: «تو مؤمن نیستی» [تا بدین بهانه] متاع زندگی دنیا را بجوید، چرا که غنیمت‌های فراوان نزد خداست. قبلاً خودتان [نیز] همین گونه بودید، و خدا بر شما منت نهاد. پس خوب رسیدگی کنید، که خدا همواره به آنچه انجام می‌دهید آگاه است. (نساء-۹۴)

این آیه کسانی که اظهار اسلام می‌کنند را مسلمان می‌داند و اجازه تجسس و تفحص را به افراد به بهانه محک اعتقادی و اندیشه ای نمی‌دهد. لذا در کنار سایر مفاهیم و آموزه‌های اسلامی اگر شخصی شهادتین را بگوید وارد دایره اسلام می‌گردد و تمامی احکام یک مسلمان از طهارت ظاهری تا حرمت جان و مال و ناموس برای او ثابت می‌شود. در این آیه کسانی که به امید غنایم و انگیزه کسب منافع دنیوی اظهار اسلام دیگران را نپذیرفته و رویکردی سلبی را در پیش می‌گیرند توییح و سرزنش می‌نماید.

نسبت‌های ناروا: از جمله مشکلات بازدارنده‌ی وحدت، تصویر منفی و نسبت نادرست مذاهب به یکدیگر است. به عنوان نمونه برخی از اهل سنت بر این باورند که شیعیان قائل به تحریف قرآن، غالی و مرده‌پرست هستند و اهل بیت (علیهم السلام) را به مرتبه خدایی می‌رسانند و به سنگ سجده می‌کنند.^۱ در نتیجه با وجود این نسبت‌ها، شیعه «مشرک» است و هیچ نوع تعاملی با شیعه جایز نبوده و حتی کشتن او جایز شمرده می‌شود. در طرف مقابل، برخی شیعیان نیز نسبت‌هایی ناروا به اهل سنت می‌دهند و آنها را دشمن اهل بیت (علیهم السلام) می‌دانند.^۲ این نوع نسبت‌ها با عمیق‌تر شدن شکاف میان مسلمانان پیوسته رو به رشد است، چرا که دوری مسلمانان از هم و عدم وجود زمینه‌های تفاهم و گفتگو، موجب عدم شناخت از همدیگر می‌شود. نتیجه این که پیروان مذاهب به علت نسبت‌های ناروایی که هر یک به دیگری وارد ساخته‌اند، از یکدیگر

۱ . بغدادی عبد القاهر، الفرق بین الفرق، ترجمه محمد جواد مشکور، تهران: امیر کبیر، بی تا، ص ۳۵.

۲ . قمیسی، عبدالله علی، الصراع بین الاسلام و الوثنیة، قاهره: المطبعة السلفیة، ۱۳۵۶ ق، ص ۴۱.

فاصله گرفته‌اند. این گونه وجود نسبت های ناروا آثار سوئی در جامعه اسلامی برجا گذاشته و مانع جدی تحقق وحدت شده است. لذا مسلمانان باید از آن خودداری نمایند و بدانند در مکتب اسلام، توهین، دشمنی، اذیت یکدیگر و هرگونه بد رفتاری حرام است. (ر.ک: سوره حجرات)

اهانت به مقدسات یکدیگر: یکی از جنجالی ترین موانع همبستگی مسلمانان «اهانت به مقدسات یکدیگر» است و مسئله «سب و لعن» از بارزترین مصادیق این مانع است. بررسی این آیات نشان می دهد که لعن در برخی موارد مشروع است، اما واژه سب در قرآن کریم فقط یک بار، آن هم به صورت نهی به کار رفته است (انعام/ ۱۰۸). بنابراین مسئله سب و دشنام از موضوع لعن جدا است و خداوند نیز از آن نهی فرموده است. موضوع لعن نیز اگر اهانت به مقدسات مذاهب تلقی شود، امری غیر اخلاقی بوده و به جهت اینکه مانع تحقق وحدت اسلامی است، طرح آن در جامعه مسلمین مورد نهی اندیشمندان مسلمان واقع شده است.

ب) موانع سیاسی: عوامل سیاسی، عوامل مهمی با کارکردهای دوگانه در جهت هم گرایی یا واگرایی جهان اسلام می باشد. مفاهیمی چون حکومت، قدرت، حاکمیت، سیاست خارجی و ... اگر براساس آموزه های دینی و در چاچوب منافع ایدئولوژیک در کشورهای اسلامی محقق شود می تواند بستر مناسبی برای هم گرایی و اقتدار جهان اسلام گردد. اما آنچه در بیشتر کشورهای اسلامی مشاهده می شود برخلاف فضای مناسب و آرمانی می باشد. مولفه های زیر می تواند از عوامل سیاسی که مانع تحقق هم گرایی هستند به شمار آید:

- ساختار سیاسی غیر منطقی و غیرعقلانی برخی کشورهای اسلامی
- منافع شخصی برخی رهبران و حاکمان
- عداوت و دشمنی حکام اسلامی (سردمداران بعضی بلاد اسلامی، غافل از همه جا، فقط به تحکیم موقعیت خویش می اندیشیدند و هر گونه اصلاح و اقدام سازنده ای را به فراموشی سپرده بودند و حتی مانع کار اصلاحی اندیشمندان هم می شدند. این رویه متأسفانه کماکان در برخی کشورهای اسلامی قابل مشاهده است).

- اختلافات سیاسی دولت ها
- تفکر جدایی دین از سیاست
- استبداد برخی حکومت‌ها در کشورهای اسلامی
- وابستگی به بیگانگان

ج) **موانع اجتماعی - فرهنگی:** در کنار عوامل سیاسی متاسفانه برخی عوامل اجتماعی خصوصا در دهه‌های اخیر سبب واگرایی جهان اسلام و مطرح شدن مسایل حاشیه‌ای به جای مسایل اصلی گردیده است.

• **تعصبات قومی و ملی‌گرایی (ناسیونالیسم)**

فخر و مباهات نسبت به امور واهی و اعتباری و مقطعی و منطقه‌ای؛ یعنی برتری جویی‌ها و افتخارات متداول میان برخی ملل و اقوام و خانواده‌ها - که ملاک حق و باطل را تطابق خواست دیگران با تمایلات و خواسته‌های خود یا عدم تطابق آن می‌دانند - یکی از موانع وحدت است. شهید مطهری در این باره می‌نویسد: «مسئله قومیت و ملیت پرستی در کشورهای عربی نیز روز به روز در اوایل قرن بیستم بالا گرفت به طوری که گروه بی‌شماری از مردم این کشورها با آنکه مسلمان هستند با تعصب کاذبی تنها به عنصر عربیت خویش تکیه می‌کردند و این خود نشان از تقلید و مبارزه کاذبی است با مقیاس‌های وسیع اسلامی که تنها به جنبه‌های انسانی و معنوی متکی است. زیان این عمل مقلدانه در درجه اول متوجه خودشان گردیده است و علی‌رغم کثرت جمعیت و مصالح جنگی نتوانستند با اسرائیلی‌ها برابری نمایند. بدون شک اگر اعراب به نیروی مذهبی خود تکیه می‌کردند هرگز دچار چنین شکستی نمی‌شدند.»^۱

• **عواملانه شدن اختلافات مذهبی**

یکی از آسیب‌های جدی در بحث هم‌گرایی کشیده شدن مباحث دقیق دینی از سطح علما و اندیشمندان به سطح مردم غیرمتخصص می‌باشد. مقام معظم رهبری در

این زمینه معتقدند: این اختلافات وقتی به سطوح پایین - مردم عامی - می‌رسد، به جاهای تند و خطرناکی هم می‌رسد؛ دست به گریبان می‌شوند. علما می‌نشینند با هم حرف می‌زنند و بحث می‌کنند؛ لیکن وقتی نوبت به کسانی رسید که سلاح علمی ندارند، از سلاح احساسات و مشت و سلاح مادی استفاده می‌کنند که این خطرناک است. در دنیا، این همیشه بوده؛ همیشه هم مؤمنین و خیرخواهان سعی می‌کردند که مانع بشوند؛ علما و زیدگان، تلاششان این بوده است که نگذارند سطوح غیرعلمی کارشان به درگیری برسد؛ لیکن از یک دوره‌ای به این طرف، یک عامل دیگری هم وارد ماجرا شد و آن «استعمار» بود. نمی‌خواهیم بگوییم اختلاف شیعه و سنی همیشه مربوط به استعمار بوده؛ نه، احساسات خودشان هم دخیل بوده؛ بعضی از جهالت‌ها، بعضی از تعصب‌ها، بعضی از احساسات، بعضی از کج‌فهمی‌ها دخالت داشته؛ لیکن وقتی استعمار وارد شد، از این سلاح حداکثر استفاده را کرد.^۱

• تقلید کورکورانه و غرب‌زدگی

غرب‌زدگی را در مولفه‌هایی چون پیروی کورکورانه از تمدن خیالی غرب، مرعوب آنان شدن و به تمسخر گرفتن ذخائر و اندوخته‌های درونی، رسوم و آداب آنان را ترویج کردن تبیین نمود. غرب‌زدگان غرب را قبله‌گاه جهان پنداشته و یگانه راه رسیدن به توسعه و تمدن را حرکت در مسیر غرب می‌دانند. در کشورهای اسلامی افرادی در سطوح و لایه‌های مختلف به دنبال نشر فرهنگ و تمدن غربی در مقابل اسلام بوده‌اند. اشخاصی چون میرزا آقاخان کرمانی، میرزا فتح‌علی آخوندزاده، کسروی، میرزا ملکم خان و ... در ایران از جمله روشنفکران غرب‌زده بودند که تمام تلاش خود را برای نهادینه شدن ارزش‌های غربی و استحاله جامعه اسلامی از آموزه‌های اسلامی انجام دادند.^۲

• خودباختگی و عدم اعتماد به نفس

به نحوی که مسلمین امروزه، نقطه اصلی اتکای خود را گم کرده‌اند و ضمن مواجه

۱. بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در هم‌اندیشی علمای اهل تسنن و تشیع ۲۵/۱۰/۱۳۸۵

۲. ر.ک: خط راه، علی اکبر علیزاده برمی، ارتجاع روشنفکری بعد از انقلاب اسلامی، مهدی ابوطالبی، غرب‌زدگی، جلال آل احمد

شدن با پدیده ای به نام مدرنیسم، در دایره هستی احساس سرگردانی می‌کنند. تجربه تحت سیطره و تسلط استعمار و حکومت‌های خودکامه، در دهه‌های طولانی سبب ایجاد حس ناتوانی در میان ملل مسلمان شده است. این حس ضعف و عدم اعتماد به نفس، مانع رشد و پیشرفت مسلمین از یک سو و بدگمانی و عدم هم‌گرایی آنان از سوی دیگر شده است.

• موانع اقتصادی

کشورهای اسلامی علی‌رغم داشتن منابع گوناگون و ظرفیت‌های عظیم اقتصادی هنوز نتوانسته‌اند در نظام بین‌الملل جایگاه شایسته خود را پیدا کنند. سهم جهان اسلام از تجارت جهانی فقط ۸ درصد است و سهم ناچیزی از این تجارت بین کشورهای اسلامی است و بخش عمده آن در ارتباط با دیگر کشورها، به ویژه کشورهای غربی است. این مسئله علاوه بر اینکه از مسائل سیاسی و فرهنگی نشأت می‌گیرد تا حد قابل توجهی به ساختارهای اقتصادی این کشورها مربوط است که در ارتباط با هم دیگر غیر مکمل محسوب می‌شوند و این تقسیم کار درونی و متناسب و منطبق با مزیت نسبی هر یک از آنان را دشوار و حتی غیرممکن می‌سازد. فقر اقتصادی و عدم بهره‌وری در منابع انسانی و طبیعی خود عاملی در کنار سایر عوامل موجب افزایش تنش‌ها و فاصله‌ها شده است.^۱

۲-۲ - موانع بیرونی (موانع خارجی)

مطالعه تاریخ جهان به ویژه قرن‌های اخیر و واکاوی دهه‌های متمادی استعمار، گویای این حقیقت روشن است که دشمنان اسلام و مسلمانان همه گونه زمینه و شرایط تفرقه و پراکندگی این امت را فراهم می‌آورند و در برابر تمامی کوشش‌های وحدت آفرین می‌ایستند. توجه به تحولات و اتفاقات قرون اخیر در کشورهای اسلامی و نحوه مواجهه کشورهای استعمارگر غربی با ملت مسلمان و کشورهای اسلامی، تمرکز غرب

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر ر ک کتاب اقتصاد جهان اسلام، حمزه صفوی، احمد ستاروند و جواد بخشی، موسسه آینده پژوهشی جهان اسلام، تهران، ۱۳۹۳، سرزمین اسلام (شناخت اجمالی کشورها و نواحی مسلمان نشین جهان) غلامرضا گلی زواره، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم، ۱۳۷۲، سیمای اقتصادی جهان اسلام، محمد علی احمدیان، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.

بر محورهای زیر در اقدام علیه اسلام و مسلمانان را آشکار می‌سازد:

- با استعمار کشورهای اسلامی و تسلط بر منابع انسانی و مادی آنان تمام تلاش خود را برای عقب نگه داشتن علمی، اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و... مسلمانان انجام دادند.
- گستراندن فضای لائیسزم غربی بر روح اسلام در جوامع اسلامی و برانگیختن گرایش‌های ملی‌گرایانه و نژادپرستانه، در این راستا روشنفکرانی غرب زده تربیت شده و به کشورهای خود سرازیر شدند.

- پاره پاره کردن جهان اسلام و تبدیل آن به کشورها و ملل پراکنده و برانگیختن اختلافات مذهبی، جغرافیایی، قومی، نژادی و حتی تاریخی به دلیل وحشت از وحدت اسلامی.

- استفاده از ابزارهای فرهنگی و نظامی برای سرکوب جنبش‌های اسلامی در کشورهای مختلف اسلامی بعد از وقوع بیداری اسلامی که نتیجه آن در بحرین، یمن، عراق و مصر و لیبی و... قابل مشاهده است.

همچنین در اینجا باید به تلاش قدرت‌های بزرگ و بازیگران عمده جهانی در جلوگیری از تحقق همکاری و ائتلاف جهان اسلام اشاره کرد. این عامل نقش مهمی در سیاسی‌تر کردن تنش‌ها در جهان اسلام داشته است. ریشه بسیاری از تنش‌های جهان اسلام، نقش قدرت‌های بزرگ و بازیگران اصلی نظام بین‌الملل است. جهان اسلام به طور عمده، در منطقه‌ای واقع شده است که به دلایل متعدد، منطقه‌ای بین‌المللی است و موضوعات متعددی موجب بحران‌های مداوم سیاسی در منطقه هستند.^۱

۳. راهبردها و راه کارهای هم‌گرایی

برای عبور از موانع و مشکلات و رسیدن به ثبات و نقطه مطلوب در هم‌گرایی جهان اسلام باید به دنبال راه کارها و راهبردهای میان مدت و بلند مدت بود. هم‌گرایی

۱. برای آشنایی بیشتر با اقدامات غربی‌ها در مقابله با اسلام ر.ک: یادداشت‌های مسترهمفر، مترجم: مصطفی بهرمن، ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن‌ها، ترجمه مجتبی امیری، در مشروطه چه گذشت، موسسه قدر ولایت و کتاب خط راه، علی اکبر علیزاده برمی.

هرچه عمیق تر و ابعاد گسترده تری داشته باشد، از استحکام و پایداری بیشتری برخوردار است. برنامه ریزان وحدت اسلامی باید برای ایجاد، حفظ و تقویت ابعاد هم‌گرایی، به صورت جداگانه برنامه ریزی کنند. در این مسیر باید ضرورت و اهمیت و آثار هم‌گرایی، مقدمات و شرایط آن به همراه شناسایی موانع هم‌گرایی، مورد کند و کاو قرار گرفته و بدون بحث‌های شعاری و تبلیغاتی تبیین شود.

با توجه به آسیب‌های مطرح شده در بخش قبلی می‌توان راهکارها و راهبردهای هم‌گرایی را در سه سطح عموم مسلمانان، نخبگان و اندیشمندان، دولت‌ها و حکومت‌ها بیان نمود. البته این موارد قابلیت هم‌پوشانی هم داشته و در عین حال تنها گوشه‌ای از موارد راهبردی هم‌گرایی است. تمرین عملی و اجرایی این مقوله‌ها هم در بستریهایی چون مناسک حج کاملاً امکان‌پذیر است. اگر در حج که هم اندیشمندان و هم مسئولان و هم توده مسلمانان حضور دارند این راهکارها تمرین شود قابلیت اجرایی شدن در تمامی کشورهای اسلامی را دارد. در حقیقت در راه کارهای بیان شده کلاس اجرایی آن موسم حج و اجتماع مسلمانان از اقصی نقاط عالم در نظر گرفته شده است.

۳-۱) در سطح نخبگان و اندیشمندان

مهمترین بخش در رساندن جامعه به هم‌گرایی و وحدت، نخبگان و متفکرین و دانشمندان هستند. در قسمتی که اندیشه‌ها شکل می‌گیرد و سپس در جامعه جاری و ساری می‌شود، اگر تفکرات بر اساس چارچوب و اصول صحیحی بنا شود، زمینه هم‌گرایی را فراهم می‌آورد. البته این امر مهم با اجماع و تلاش حداکثری نخبگان و نه سکوت یا انفعال ایشان در برابر طیف‌هایی که به دنبال واگرایی هستند رخ می‌دهد. راه کارها و راهبردهایی که می‌توان در این سطح بیان نموده و قابل پیگیری می‌باشد، به شرح زیر است.

- به رسمیت شناختن اختلاف سلیقه و اندیشه پایبندی به اصول و ادبیات نقد:

به رسمیت شناختن اختلاف و تنوع افکار، طبایع و سلیق اجتناب‌ناپذیر بشری را باید نخستین و چه بسا مهم‌ترین گام و مبنای وحدت طلبی به شمار آورد. تحمل مخالفان،

پرهیز از تکفیر و نگاه مثبت به آنان را نیز می‌توان در چارچوب پذیرش این اصول ارزیابی کرد.^۱

- **تکیه بر عناصر مشترک دینی:** راه اصولی برای رسیدن یک جامعه به وحدت درونی این است که بر مهمترین عناصر مشترک تکیه کند. جوامع مختلف اسلامی می‌توانند بر اساس مشترکات فراوان دینی با حفظ هویت مذهبی شان گرد هم آیند، پیشگامان وحدت اسلامی نیز طبق همین طرح گام برمی‌داشتند. قرآن، سنت و سیره نبوی، محبت اهل بیت ع، اعمال عبادی مشترک و... می‌تواند از عوامل هم‌گرایی محسوب شود. از مباحث مهمی که در باب وحدت اسلامی مطرح است، مبحث خودی و غیر خودی است. در دایره اسلام کسانی که ایمان آورده و عمل صالح انجام دهند و خداوند متعال را به عنوان ولی خود اختیار نمایند در درون امت اسلامی جای می‌گیرند. از منظر قرآن، تنها معیار خودی، رابطه مکتبی و دینی است نه رابطه ملی، زبانی، نژادی. قرآن کریم در سوره توبه فرمان مبارزه جدی و بی‌امان با مشرکین را صادر می‌کند اما در عین حال می‌فرماید: ﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ پس اگر از کفر و شرک بازگشتند، نماز بر پا داشتند و زکات پرداختند پس برادران دینی شمايندو ما آیات [خود] را برای گروهی که می‌دانند به تفصیل بیان می‌کنیم. (توبه ۱۱)

با توجه به مجموعه آیات و روایاتی که امت اسلامی را حول محور ولایت الهی تبیین می‌کند، اشتراکات این امت در زمینه توحید، نبوت، کتاب آسمانی، محبت اهل بیت(ع) و قبله واحد و... می‌تواند زمینه‌ساز همدلی و هم‌گرایی آنان شود.

- **بحث و گفتگوی عالمانه و منصفانه همراه با رعایت اصول اخلاقی:** بحث و گفتگوی علمی در زمینه‌های مورد اختلاف نه تنها با طرح وحدت اسلامی در تضاد نیست بلکه نقش مهمی در موفقیت آن دارند. زیرا اتحادی عمیق و پایدار است که توأم

با معرفت و شناخت باشد. برگزاری نشست‌ها و همایش‌های مشترک علمی و گفت‌وگوی نزدیک، برای از بین بردن اختلافات و نزدیک کردن دیدگاه‌ها، و نیز ارائه پژوهش‌ها و گفت‌وگوهای علمی و به دور از هرگونه تعصب بین عالمان متعهد و مستقل شیعه و سنی در مورد مسائل اعتقادی و اختلاف‌نظرهای فقهی و سیاسی و ... می‌تواند روشنگر بسیاری از حقایق باشد. ایام حج بهترین فرصت برای برگزاری چنین نشست‌هایی می‌باشد. در این راستا دلالت آیات قرآن قابل توجه است: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (مردم را) به سوی راه پروردگارت با منطقی حکیمانه و ادله قانع کننده و با پندی نیک و بیداری بخش و عبرت آموز دعوت کن و با آنان (مخالفان) به نیکوترین وجه مواجه و مجادله نما. (این وظیفه تو، و اما آنها) البته پروردگارت خود دانایتر است به کسی که از راه او گم گشته و او دانایتر است به هدایت یافتگان (نحل: ۱۲۵) «وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ» و کسانی که برای جلب رضای پروردگارشان (در شداید و انجام وظایف) صبر کردند و نماز را برپا داشتند و از آنچه به آنها روزی کردیم (از مال و منال) در نهان و آشکار انفاق نمودند و با کار نیک خود گناهان را (یا با برخورد نیک خود بدرفتاری دیگران را) دور می‌سازند آن‌ها ایند که برایشان عاقبت (نیک) این سرای است (به تمام شدن این دنیا بهشت است. (رعد: ۲۲) «وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها» و چون به شما درود گفته شد، شما به صورتی بهتر از آن درود بگویید، یا همان را برگردانید» (نساء: ۱۷)

- رفع سوء تفاهم: یکی از موانع هم‌گرایی سوء تفاهماتی است که از ناحیه مذاهب مختلف اسلامی نسبت به یکدیگر در ذهن و اندیشه آنان شکل گرفته است. شهید مطهری درباره این آسیب چنین می‌نگارد: «یکی از ابتلائات مسلمین این است که گذشته از این که از لحاظ پاره ای معتقدات تفرق و تشتت پیدا کرده‌اند و مذاهب‌ها و فرقه‌ها در میان آنها پیدا شده است دچار سوء تفاهمات زیادی نسبت به یکدیگر می‌باشند. یعنی گذشته از پاره‌ای اختلافات عقیده‌ای دچار توهمات بیجای بسیاری درباره یکدیگر

می‌باشند. در گذشته و حاضر آتش افروزانی بوده و هستند که کوشش شان بر این بوده و هست که بر بدبینی های مسلمین نسبت به یکدیگر بیفزایند. تهدیدی که از ناحیه سو تفاهمات بیجا و خوب درک نکردن یکدیگر متوجه مسلمین است بیش از آن است که از ناحیه خود اختلافات مذهبی متوجه آنها است.^۱

- خرافه زدایی: وجود خرافه و عقاید خرافی از دیگر زمینه‌های اختلاف است که با زدودن آنها، زمینه وحدت و انسجام اسلامی تقویت خواهد شد. خرافه‌زدایی و پاک‌سازی فرهنگ دین‌باوران از دروغ و پیرایه‌های تفرقه‌انگیز توسط عالمان و اندیشمندی که در تلاش برای وحدت میان مسلمانان هستند، از تفرقه میان مسلمانان جلوگیری خواهد کرد.

- شناسایی کانون فساد و منشأ اختلاف: یکی از دقت‌ها و موشکافی‌های حضرت امام(ره) در باب راه‌کارهای وحدت، شناسایی کانون فساد و منشأ اختلاف است. از دیدگاه ایشان می‌توان استفاده کرد که ما نباید خود را درگیر مسائل ظاهری و سطحی اختلاف‌ها کنیم، باید ریشه‌های اصلی را پیدا کنیم و بخشکانیم. در حج که جایگاه اجتماع مسلمانان با نژادها و ملیت‌های مختلف است می‌توان با تقویت جریان هم‌گرایی جلو گروه‌های تفرقه افکن را گرفته و در انزوای آنان تلاش نمود.

- جلوگیری از تبلیغات منفی مذهبی: جهان اسلام تجربیات تلخ و ناگواری از برخورد تکفیری و افراطی در میان مذاهب اسلامی از سوی برخی از افراد و بنام مذهب خاص را تجربه نموده است. امروز نیز در برخی از بلاد اسلامی هنوز هستند کسانی که بنام شیعه و سنی و یا دیگر فرقه‌های اسلامی با دیدگاه انحصاری و غیرقابل انعطاف به تبلیغ منفی علیه دیگران می‌پردازند. جلوگیری از تبلیغات منفی علیه مذاهب اسلامی یکی از راهکارهای اساسی تقریب بین مذاهب است این وظیفه خطیر عالمان دینی است که از انجام برخوردهای سبک و منافی با مصالح امت اسلامی جلوگیری نمایند و شاید برخی در دام طرفندهای سیاست‌بازان قرار گرفته و به خیال خدمت به مذهب و

دین اسلام، خیانت و جفا می‌کنند. اگر در ایام حج اصل بر هم‌گرایی باشد و مذاهب مختلف سعی در تبیین مذهب خویش با رعایت اصول و چارچوب هم‌گرایی داشته باشند و از تبلیغات منفی جلوگیری شود مشکلات جهان اسلام کمتر می‌گردد.

۲-۳) در سطح ملتها

جوامع اسلامی با توجه به جمعیت بالا و گوناگونی نژادی و فرهنگی با آموزش و ارتقای ایمان و آگاهی خویش و دنباله روی عالمان حقیقی و اندیشمندان دلسوز می‌تواند به جایگاهی مطلوب در نظام بین الملل رسیده و در میان ملل جهان شناخته شود. در این لایه از جامعه اسلامی باید برنامه ریزی‌ها و راهبردها به گونه ای تنظیم و اجرایی شود که در نهایت شاهد الفت و دوستی مسلمانان با یکدیگر بوده و سبب کمک به پیشرفت و بهره‌وری مادی و معنوی کشورهای اسلامی شود. در این زمینه می‌توان به راهکارهای زیر اشاره نمود:

- **روحیه تعامل و مدارا در برخورد با مخالفان (همدلی):** یکی از راه‌های عملی تحقق وحدت، روحیه تعامل و مدارا در برخورد با مخالفان است؛ زیرا تنها راه حل برون رفت از جدایی و نزدیک شدن، رواداری و نرمش است. . طرد و برخوردهای خشن با مخالفان عقیدتی از آنجا سرچشمه می‌گیرد که فرد اعتقاد خود را صحیح و اعتقاد دیگران را باطل و مبارزه با آن را ضروری می‌داند، یا فکر می‌کند با خشونت می‌توان مشکل اختلاف را حل کند، در حالی که آموزه‌های دینی، به جای جنگ و نزاع، مدارا و تعامل را تشویق می‌کنند. آیات قرآن مومنان را به رعایت عدالت و تقوی در همزیستی با یکدیگر و سایر ملل دعوت می‌نماید و اجازه تعدی و تجاوز را به خاطر وجود دشمنی و اختلاف جایز نمی‌داند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره برای خدا قیام کنید، و از روی عدالت، گواهی دهید! دشمنی با جمعیتی، شما را به گناه و ترک عدالت نکشانند! عدالت کنید، که به پرهیزگاری نزدیکتر است! و از (معصیت) خدا پرهیزید، که از آنچه انجام می‌دهید، با خبر است. (مائده / ۸)

امام علی (ع) می‌فرماید: «تو را سفارش می‌کنم به مدارای با مردم و احترام به علما و گذشت از لغزش برادران؛ چرا که سرور اولین و آخرین، تو را چنین ادب آموخته و فرموده است: «گذشت کن از کسی که به تو ظلم کرده، رابطه برقرار کن با کسی که با تو قطع رابطه کرده و عطا کن به کسی که از تو دریغ نموده است.»^۱

امام صادق (ع) هم در تفسیر آیه «قولوا للناس حسنا: با مردم سخن نیکو گوید» چنین می‌فرماید: مقصود آیه همه مردمان اعم از مؤمن و کافر است. اما با مؤمنان باید گشاده رو بود و اما با کافران باید به نرمی و مدارا سخن گفت، تا به سوی ایمان کشیده شوند و کمترین ثمرش این است که خود و برادران مؤمنش را از گزند آنان مصون می‌دارد.^۲

- رعایت حقوق متقابل (احترام متقابل): دلیل این اصل و قاعده روایاتی است که از اهل بیت (ع) رسیده است. در وصیت امام علی (ع) به فرزندش حسن (ع) آمده است که فرمود: «پسرکم! خود را میان خویش و دیگری میزانی بشمار، پس آنچه برای خود دوست می‌داری برای جز خود دوست بدار. و آنچه تو را خوش نیاید برای او ناخوش بشمار. و ستم مکن چنان که دوست نداری بر تو ستم رود، و نیکی کن چنان که دوست می‌داری به تو نیکی کنند. و آنچه از جز خود زشت می‌داری برای خود زشت بدان، و از مردم برای خود آن را بپسند که از خود می‌پسندی در حق آنان، و مگوی — به دیگران آنچه خوش نداری شنیدن آن — و مگو آنچه را ندانی، هر چند اندک بود آنچه می‌دانی، و مگو آنچه را دوست نداری به تو گویند»^۳

- احترام به مقدسات صاحبان مذاهب: یکی از مهم‌ترین راه‌های رفع موانع، احترام به مقدسات صاحبان مذاهب و مواظبت بر رعایت ادب در گفتار درباره آنها است. حتی اگر اختلافات مذهبی عمیق باشد، نباید به توهین و خشونت منجر شود. حساب اختلاف عقیدتی با حساب رفتار و حقوق اجتماعی مخالفان، کاملاً از هم جدا است.

۱. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دار الاحیاء التراث النبوی، ج ۷۵، ص ۷۱، ح ۳۴.

۲. مجلسی، محمد باقر، مرآة العقول، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳، ج ۹، ص ۵، بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۴۰۱، ح ۴۲.

۳. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

اگر ما نمی‌خواهیم به بزرگان، علما و دانشمندان و مقدسات ما بی‌ادبی شود، دیگران نیز چنین خواسته‌ای دارند.

قرآن کریم این اصل را حتی درباره بت پرستان نیز مطرح می‌کند: ﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾؛ و آنهایی را که جز خدا را می‌خوانند، دشنام مدهید که آنان از روی دشمنی و به نادانی خدا را دشنام خواهند داد» (انعام: ۱۰۸)

۳-۳) در سطح دولت‌ها

سومین بخش از پیکره طرح هم‌گرایی جهان اسلام شامل دولت‌ها و حکومت‌ها می‌شود. از آنجا که قدرت و منابع مختلف اقتصادی در دستان حکومت‌ها می‌باشد حرکت و مسیر راهبردی حکومت‌ها حایز اهمیت می‌باشد. در صورتی می‌توان به هم‌گرایی پایدار و نتایج آن در نظام بین‌الملل نایل شد که دولت‌ها در کشورهای اسلامی دارای مولفه‌های اسلامی بوده و در مسیر آموزه‌های اسلام حرکت نمایند. دولت‌های اسلامی، باید وحدت را به عنوان یک اصل مسلم باور کرده و آن را مبنای عمل و سیاست عمومی خویش قرار دهند. در راستای هم‌گرایی جهان اسلام در سطح دولت‌ها می‌توان به موارد فوق اشاره نمود:

- اتخاذ سیاست‌هایی که بتوان امت اسلامی را به وحدت رساند. مهم‌ترین این سیاست‌ها، حرکت برای از بین بردن تعصب و طائفه‌گری است که هم برای ایجاد وحدت سیاسی در کشورها اهمیت دارد و هم برای ایجاد هم‌گرایی در جهان اسلام.
- تصویب قوانینی در کشورهای اسلامی، برای جلوگیری عملی از اختلاف و امکان بازخواست از دولت‌های حمایت‌گر از مسببان تفرقه.

- تعمیق روابط کشورهای اسلامی: تعمیق روابط کشورها و دولت‌های اسلامی و کاهش اختلافات و تنش‌ها از دیگر راه‌کارهای تقویت اتحاد و وحدت میان مسلمانان است. هرچند وابستگی بسیاری از دولت‌های اسلامی به قدرت‌های بزرگ، روابط حسنه بین کشورهای اسلامی را با مشکل روبه‌رو ساخته، اما نزدیک‌تر شدن دولت‌های اسلامی به یکدیگر و تأکید بر منافع مشترک بر محور تعالیم اسلامی، زمینه سوء استفاده

دشمنان اسلام را از جدایی بین کشورهای اسلامی کاهش خواهد داد. این مهم می‌تواند با فعال‌تر شدن عالمان و نخبگان کشورهای اسلامی و دعوت توده‌های مردم مسلمان، به وحدت و همدلی و در نتیجه، واداشتن آنان به تعمیق روابط با یکدیگر تحقق یابد.

- استفاده از ظرفیت سازمان کنفرانس اسلامی و بخش‌های مختلف آن
- تاسیس رسانه‌های فراگیر بین دولتی که بر مبنای تقریب و هم‌گرایی که به تولید آثار مشترک بپردازد.
- حمایت از مجامع علمی و اندیشمندانی که در جهت هم‌گرایی جهان اسلام به کوشش علمی و عملی مشغول هستند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

مطالعه مباحث و فصول اثر حاضر نتایج ذیل را در پی دارد: دعوت به وحدت اجتماعی و فراتر از آن، ایجاد الفت و محبت در جامعه اسلامی و پرهیز از تفرقه و تحزب و تنش‌های بی حاصل سیاسی، اجتماعی و فکری یکی از مهم‌ترین اصول و دستورهای قرآن و پیامبر بوده است. امامان شیعه و بویژه امام علی(ع) با استمرار دعوت پیامبر اسلام، همواره به ضرورت توجه به این وظیفه مهم می‌اندیشیدند و سیره و سخن خود را بر مبنای وحدت سیاسی و اجتماعی و جلوگیری از تنازعات بی حاصل فکری مسلمانان قرار داده بودند. آن بزرگان، علاوه بر دعوت به وحدت، الفت اجتماعی، گذشت و سعه صدر، مبانی و محورهای مشترک بین مسلمانان را نیز مشخص می‌کردند و با تکیه بر آن، اختلافات فکری و سلاقی مختلف مذهبی ایشان را به رسمیت می‌شناختند.

کشف موانع وحدت، زمینه درک راه‌های کاهش اختلاف را فراهم می‌سازد؛ از این رو، اهمیت شناخت موانع، کمتر از شناخت راه‌های رسیدن به وحدت نیست. در قسمت بعد عواملی که می‌تواند سبب واگرایی شود در دلبخش عوامل داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفت. عوامل نظری چون جهل و ناآگاهی و همچنین تفسیرهای مختلف و متعدد از اسلام در بستر نحله‌های مختلف فقهی و کلامی از موارد مهم اختلاف و واگرایی هستند. همچنین عدم رعایت اصول اخلاقی، وجود موانع اجتماعی مانند ملی‌گرایی، سرایت اختلافات از مجامع علمی به میان عوام، تقلید کورکورانه از غرب، موانع اقتصادی از دیگر عوامل واگرایی محسوب می‌شوند. عوامل سیاسی مانند ساختار سیاسی غیر منطقی و غیر عقلانی برخی کشورهای اسلامی، منافع شخصی برخی رهبران و حاکمان، عداوت و دشمنی حکام اسلامی، اختلافات سیاسی دولت‌ها، تفکر جدایی دین از سیاست، استبداد برخی حکومت‌ها در کشورهای اسلامی، وابستگی به بیگانگان هم از عوامل مهم واگرایی در جهان اسلام می‌باشد.

در بخش سوم با توجه به عوامل و آسیب‌ها راهکارها و راهبردهایی در سه سطح نخبگان و اندیشمندان، مردم، دولت‌های کشورهای اسلامی ارائه گردید. در بیان این

راهکارها مراسم حج به عنوان محور قرار داده شد. اگر این این راهکارها و راهبردها در کلاس حج تمرین و اجرایی شود آنگاه قابلیت تعمیم و اجرایی شدن در سایر مجامع اسلامی را دارا می‌باشد. راهکارهایی چون ایجاد گفتگوهای دینی همراه با تاکید بر مشترکات و با رعایت احترام متقابل در کنگره عظیم حج و ضرورت احترام به مقدسات صاحبان مذاهب، پرهیز از عنادورزی، رعایت شئون و احترام پیروان مذاهب مختلف، و رعایت حقوق متقابل و... می‌تواند به وضعیت هم‌گرایی جهان اسلام کمک نماید. در صورت تحقق همدلی و هم‌گرایی در میان عموم مسلمانان و دانشمندان و مسئولین جوامع اسلامی در ایام حج می‌توانیم به کاهش تفرقه و تشتت در سایر بلاد اسلامی امیدوار باشیم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- قرآن
- نهج البلاغه
۱. آصف محسنی محمد، تقریب مذاهب از نظر تا عمل، قم: نشر ادیان، ۱۳۸۶ش
  ۲. آقانوری علی، امامان شیعه و وحدت اسلامی، قم: انتشارات دانشگاه ادیان، ۱۳۸۷ش
  ۳. آذرشب، محمدعلی، **پیشینه تقریب**، مترجم: رضا حمیدی، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۸۴
  ۴. اتحادیه جهانی علمای مسلمان، منشور اتحادیه جهانی علمای مسلمان، ترجمه محمد مقدس، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۸۹
  ۵. بی آزار شیرازی، عبدالکریم، اسلام آیین همبستگی، تهران: نشر بعثت، ۱۳۸۵
  ۶. بغدادی عبد القاهر، الفرق بین الفرق، ترجمه محمد جواد مشکور، تهران: امیر کبیر، بی تا
  ۷. تسخیری، محمد علی، **گفتارهایی درباره تقریب مذاهب**، اندیشه تقریب، سال ۴، شماره ۱۴، ۱۳۸۷
  ۸. جمعی از محققان، انسجام اسلامی، موانع و راهکارها، مجله مبلغان، ش ۹۱ اردیبهشت و خرداد ۱۳۸۶
  ۹. جناتی، ابراهیم، همبستگی مذاهب اسلامی، قم: انصاریان، ۱۳۸۱
  ۱۰. حر عاملی، وسائل الشیعه، چاپ دوم، قم: تحقیق مؤسسه آل البیت، ۱۴۱۴ق
  ۱۱. حلی، محمد، نقش غلو در انحرافات عقاید و افکار، قم: زائر، ۱۳۸۶
  ۱۲. خامنه‌ای، سید علی، حدیث ولایت، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۹
  ۱۳. خسروشاهی، سید هادی، میزگرد تقریب بین مذاهب اسلامی، قم: کلبه شروق، مرکز بررسی‌های اسلامی، ۱۳۸۱
  ۱۴. خمینی، روح الله، صحیفه نور، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲
  ۱۵. رازی، ابوحاتم، گرایش‌ها و مذاهب اسلامی، ترجمه علی آقانوری، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ۱۳۸۲
  ۱۶. رضوی، محمدرضی، کذبوا علی الشیعه، تهران: کتابخانه مدرسه چهل ستون، بی تا
  ۱۷. سیدحسینی سید صادق، مدارای بین مذاهب، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه فقه و حقوق، بوستان کتاب، ۱۳۸۲ش
  ۱۸. طباطبایی محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴
  ۱۹. علیزاده برمی علی اکبر، خط راه، چاپ دوم، قم، دار التفسیر، ۱۳۹۳
  ۲۰. قمیصی، عبدالله علی، الصراع بین الاسلام و الوثنیة، قاهره: المطبعة السلفیه، ۱۳۵۶ ق

۲۱. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، چاپ سوم، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳
۲۲. مطهری، مرتضی، امامت و رهبری، تهران: صدرا، ۱۳۷۴
۲۳. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ۱۳۸۷
۲۴. مکارم شیرازی ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب اسلامی، ۱۳۷۴
۲۵. مغنیه محمد جواد، تفسیر کاشف، ترجمه موسی دانش، قم، بوستان کتاب ۱۳۷۸
۲۶. نقوی، علی محمد، اسلام و ملی گرایی، بی جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۴
- واعظزاده خراسانی محمد، راه های تقریب مذاهب اسلامی و وحدت مسلمانان، مجله مطالعات اسلامی، تابستان ۱۳۸۲، شماره ۶.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی